

Farkas Zsuzsa

A fényképre támaszkodó grafika *Adatok a fényképek alapján készült fametszetek köréből*

Az 1839–1885 közötti magyar periodikumokban megjelent grafikákat vizsgálva felmerül a kérdés: vajon közülük hány darabról tudjuk, hogy hogyan készült? A kijelölt időhatárt a fényképezés felfedezése, illetve a fényképnek az újságokban való megjelenése adja. Mivel nagyjából 1885-ig nem volt mód a fényképet közvetlenül kinyomtatni, a kőre vagy fára való áttétel megszokottá vált. Arra, hogy az egyre szaporodó képes újságok mikor és miért jelezték a fametszetek alatt, hogy azok milyen forrás alapján készültek, csak következtetni lehet, mint az alábbi példák mutatják.

A kérdés az, hogy felismerhető-e grafikákon a fényképezett források használata. Ha igen, vajon határozott különbséget eredményezett-e a rajzoló és a befogadó szempontjából? A 19. század elején két típusa volt a sokszorosított grafikának. Az egyiket vélhetően a korábbi rajzhagyomány, a toposzok, másolatok, minták tartották életben, vagyis ezek a fikció illusztrációi. A másik csoportban a művész elutazott a helyszínre és ott vázlatokat gyűjtött; erre a „*pontos*” munkára időnként a művek magyarázó szövegeiben, sőt a címekben is utaltak. Ez utóbbi metszetek a „valóság”¹ ábrázolásai. A fénykép feltalálása után, főleg a papírképek nagyarányú megjelenésével párhuzamosan növekedett az olyan grafikák száma, amelyek miatt a művész nem utazott sehova: megrendelte, megvásárolta, elfogadta, ajándékba kapta a forrásokat. A fénykép alapján készült metszet az objektivitás követelményeit erősítette. 1885–1900 között a periodikumok képi anyagában együtt élt a grafika és a fénykép, ez segítette a befogadót a reális világ ábrázolásának kontrolljában. A fényképezés realizmusáról korabeli társadalmi párbeszéd nem folyt, de a létezővel való megegyezés régóta az igazság lényegének számított. Ez a probléma túlmutat a mostani kereteken, a tanulmány ennek tudatosítását, és nem megoldását tűzte ki céljává.

Az általam vizsgált grafikai művek feliratain a források feltüntetése igen hektikus, következtelen. Ez szerteágazó problémakört takar (például a szerzői jog alakulását), amelyben az egyik meghatározó elem a szerkesztő és a fénykép kapcsolatára utal vissza. Az újságokban a grafikák alatti felirat: „*fénykép után*”, határozott rámutatás arra, hogy a reális elemek a grafikai képen egy új forrás által keletkeztek. Eddigi kutatásaim összegzéseként, 80 periodikum átnévése után kb. 250 mű áll rendelkezésünkre. A szórványos és az újságokhoz lazábban kötődő műlapokat, mellékleteket nem ismerem.² Révész Emese kutatásai alapján annyi megállapítható, hogy műmellékletként megjelent például a Magyar írók arcképcsarnoka 1860-ban a *Napkelet-*

*Farkas Zsuzsa főmuzeológus,
Szépművészeti Múzeum–Magyar
Nemzeti Galéria
Kutatási területe:
19. századi magyar fotótörténet
E-mail: farkas.zsuzsanna@mng.hu*

*Zsuzsa Farkas, head museologist,
Museum of Fine Arts – Hungarian
National Museum
Area of research: history of
19th-century Hungarian photography
E-mail: farkas.zsuzsanna@mng.hu*

¹ Ha a művészet az igazság működésbe lépése, a művészet a valóság utánzása és ábrázolása. „A kéznéllevő visszaadása mindenképpen megköveteli a létezővel való egyezést, a róla való mértékvételt” – vélte Martin HEIDEGGER (*A műalkotás eredete*. Ford. BACSÓ Béla. Budapest, Európa, 1988. 61).

² Köszönöm Révész Emese segítségét.

nél. Olyan kompilációk is születtek, ahol egy metszet megalkotásánál Simonyi Antal fényképezett vizitkártyáit használták fel az arcképek pontosításához. Ilyen volt a *Gróf Károlyi György ő exelenciája pesti palotájának díszterme* című műmelléklet, melyet a *Nemzeti Képes Újság* 1863-ban adott ki.³ Hasonlóképpen harminc arcképet készített Simonyi Antal a horvát szűkölködők javára kiadott *Zrínyi ábrázolatok* című műmelléklet számára is.⁴

Az általam összeállított adatsor első része az 1850-es évek második felében keletkezett grafikákat tartalmazza. Öt témára bontva sorakoznak egymás után a metszetek. Az adatsor második részéhez az 1860-as évek közepéről egy kiváló, gazdagon illusztrált képes lapot választottam. Az első két év (1865–1866) bőséges anyagából minden téma két-két példáját emeltem ide. A fényképezett forrást használó, későbbi évekből származó grafikák egyre növekvő számúak. Feldolgozásuk egy-egy sajátos tematikai analízis keretében valósulhatna meg, mely a reális elemek feltűnését, gyakorlását, hatását tematizálná.

A *Budapesti Viszhang* (sic!) 1852-től 1857-ig jelent meg heti közlönyként, időnként hetente kétszer-háromszor is. Tulajdonosa Szilágyi Virgil, kiadója Vahot Imre és Vas Gereben volt.

1852–1854 között irodalmi lapként működött, majd rövid szünet után 1855. január 7-től indult újra, ez időponttól illusztrált lappá vált. 1856-ban a 12 oldalas újság első száma hét nagyobb és három alkalmi grafikát közölt.⁵ Így az évi mennyiségre is következtetni lehet: ez mintegy 800 művet jelent. 1856-ban készült el az a példamutató, magyar viszonylatban egyedülálló három kép, amely most alapként szolgál vizsgálatunkhoz.⁶ Általában Vahot Imre írta a képleírásokat, mint például *A szentléleki templom romjai* című kép esetében, de számos alkalommal a szövegben nem tett említést a kiváló képek forrásáról.⁷

A fametszeteket témák szerint csoportosítottam, a közismert szereplők és tárgyak többnyire nem szorulnak bővebb bemutatásra. Igyekeztem feltüntetni azokat az írásokat, ahol életrajzi adatok, elemzések találhatók. (Mindössze két esetben tettem kivételt: Rochlitz Béla és Szokoly Viktor esetében.)

1. kép. Hegedűsné Bodenburg Lina színésznő arcképe. *Budapesti Viszhang*, 1856. 40.

1. Portréábrázolás

A gyönyörű színésznő, Hegedűs Lajosné Bodenburg Lina teljes alakja az első képünk, melyen mint markotányosné a *Huszárcsíny* című dalos vígjátékban látható (1. kép). A rajz felirata nem, de Vahot Imre leírása rávilágít a forrásra:

„Tudtunkra a hazánkban az első fametszetű színpadkép, mely egyszersmind a művésznő kelleműs arczvonásait is híven adja vissza, – mi a jó photographia, s fametszőnk művészi kezelésének érdeme.”⁸

³ *Nemzeti Képes Újság*, 1863. 1. január 18. Kiadja Müller Emil, Pataki Josef műintézete, Metsz. Haske.

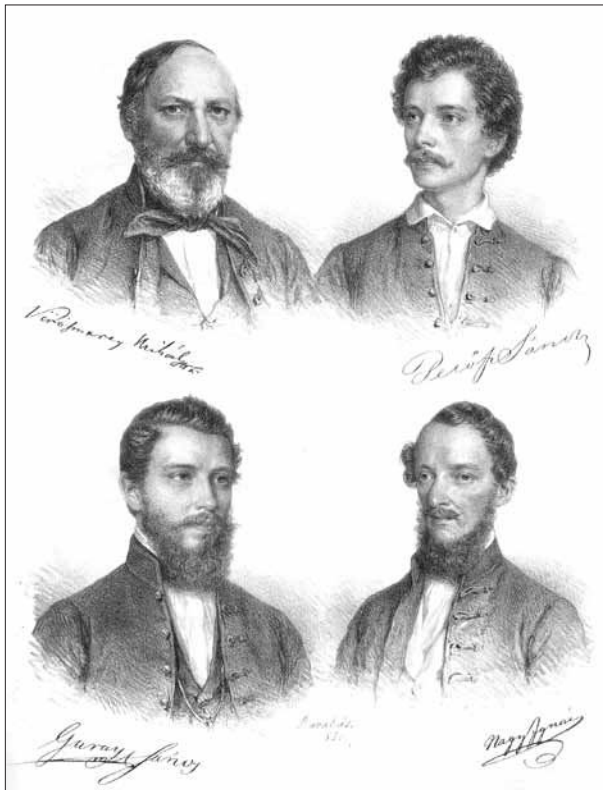
⁴ A műkedvelői előadáson Szigetvár ostromának két történeti élőképét adták elő az arisztokratáink, az ott viselt jelmezben fényképezte le Simonyi Antal a szereplőket. Ez szolgált forrásként két litografált színpadképhez. *Vasárnapi Újság*, 7. 1860. 16. április 15.

⁵ *Budapesti Viszhang*, 1856. 1. január 3.

⁶ Ezeket már más munkáimban bemutatam, mindegyikre hivatkozom a képnél.

⁷ *Budapesti Viszhang*, 1856. 4. január 24. 33.

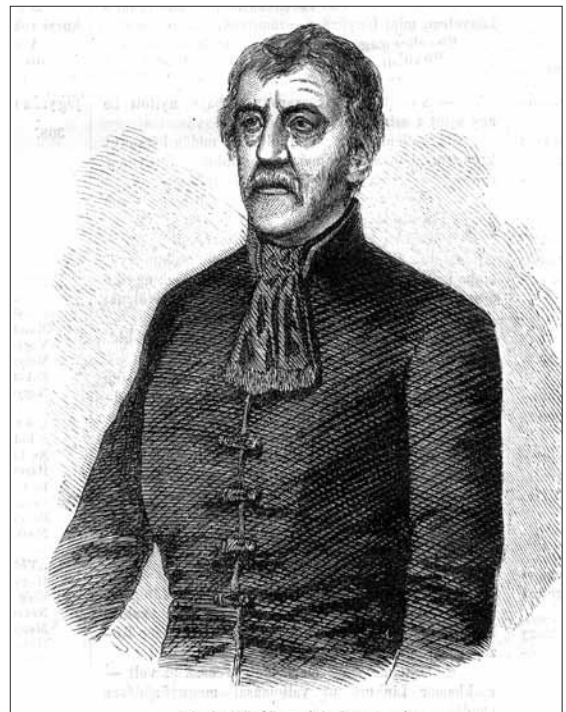
⁸ *Budapesti Viszhang*, 1856. 5. február 2. 40.

2. kép. Tiedge János fényképe alapján:
Arckép-album (Vörösmarty – Petőfi – Garay – Nagy).
A *Hölgyfutár* melléklete, 1856

hibáira. A kiváló műlapok külön-külön is megjelentek, majd a következő évtizedben maguk is forrássá váltak. A *Vörösmarty-Petőfi-Garay-Nagy Ignác* című műlapot választottuk mintaként (2. kép).

A minőségi portré megalkotása nem könnyű, erre mutat rá Fáy András író Simonyi Antal fényképész műve alapján készített arcképe (3. kép). A képet az idős, nyolcvanéves ember születésnapjához kapcsolódva adták közre.⁹ A nyilvánosság megrökönyödött az eredmény láttán: „Az arckép már megjelent, de elborzadtunk látásán. Nem foghattuk meg, miként lehetett azt a nyájas és eszes arckifejezést annyira eltorzítani?”¹¹ – olvashatjuk a sajtóban. Az idealizálás hiánya és a reális elemek hangsúlyozása (pro és kontra) állandó kritikát eredményezett. Ez történt a Tiedge János által felvett Vörösmarty Mihály-portré kapcsán is. A költő halála előtt született, szigorú tekintetű arcképet szinte mindenki elutasította. Mégis a halálakor kiadott grafikai portrék forrásává vált, a kiadók versenyeztek ennek hangoztatásában.¹²

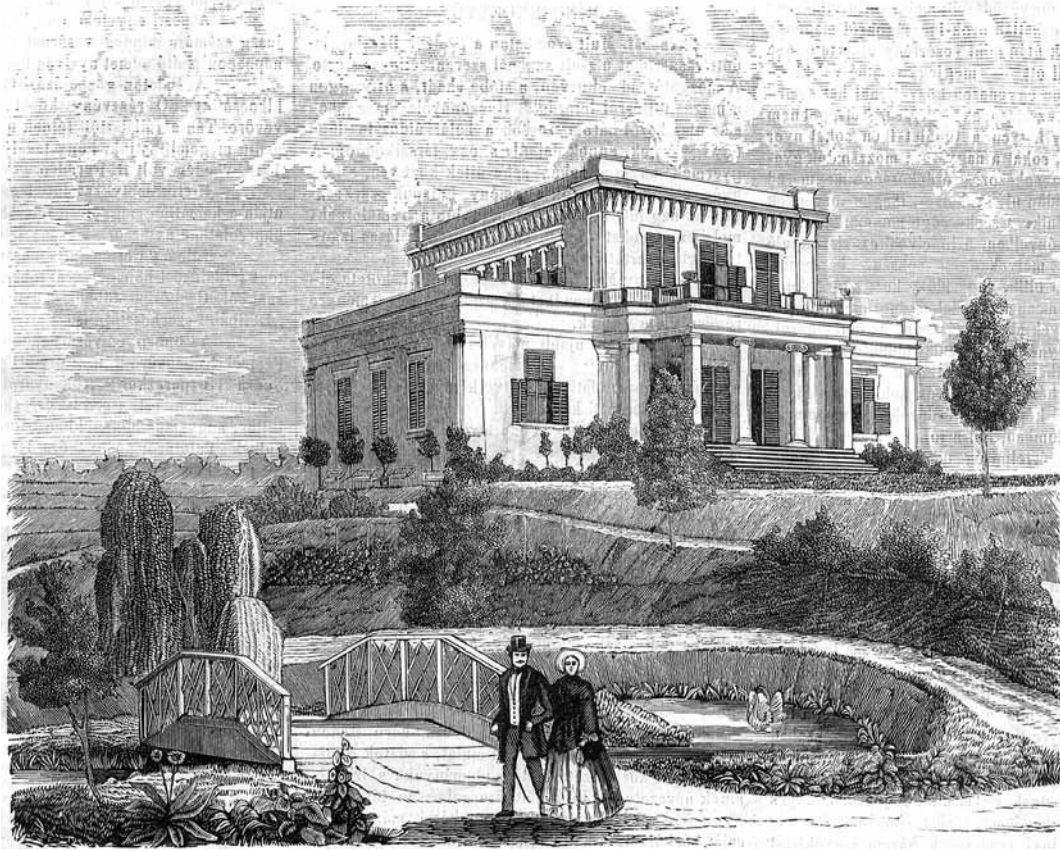
3. kép. Simonyi Antal fényképe alapján:
Fáy András arcképe. *Budapesti Viszhang*, 1856. 189.

⁹ *Vasárnapi Újság*, 3. 1856. 238–239; FARKAS Zsuzsa: *Festő-fényképészek 1840–1880*. (h. n.) Magyar Fotográfiai Múzeum, 2005. 92–94.

¹⁰ *Budapesti Viszhang*, 1856. 23. június 5. 189.

¹¹ *Magyar Sajtó*, 1856. június 12.

¹² Erről részletesen lásd FARKAS 2005. i. m. 96–100.

4. kép. Mikó Imre fényképe alapján: Az Erdélyi Múzeum épülete. *Budapesti Viszhang*, 1856. 177.

2. Épületábrázolás

A periodikumokban fontos, kiemelt szerepe volt az épületábrázolásnak. E képtípus műemlékeket, a különféle (történeti, irodalmi, néprajzi) kultuszokhoz kötődő kastélyokat, várakat, építményeket foglalt magába. Gróf Mikó Imre fényképe alapján készült a gróf által az akkor megalakuló Erdélyi Múzeumnak ajándékozott kolozsvári kastélyt megörökítő sokszorosított grafika (4. kép). Mikó egy ideig Veress Ferenc kolozsvári fényképésszel együtt tanulmányozta a „*photographiát*”, kísérletezés közben sajátították el a különféle technikákat. Jakab Elek *Fénysugarak napjaink borúiból* című cikkében részletesen leírja kapcsolatukat.¹³ A Veress Ferenc tanulóveit feltáró Jakab-tanulmányból tudjuk, hogy ezek a munkálatok csak a gróf anyagi támogatásával mehetek végbe. Külföldről hozattak *camera obscurát*: a gépet és a hozzá tartozó szereket.¹⁴

3. Népisme-ábrázolás – magyar vonatkozásban

A *Budapesti Viszhang Honi életképek* címmel indított sorozatot, amelynek nyitó darabja, a „*Pesti gamin*”, egy kivételes grafika születését eredményezte.¹⁵ Tiedge János fényképe alapján egy ron-

¹³ JAKAB Elek: *Fénysugarak napjaink borúiból*. (vége) *Divatcsarnok*, 1855. 43. augusztus 5. 854–857.

¹⁴ A gróf fényképezőgépet, nagyítógépet is vásárolt a vegyszerek és papírok mellett. *Budapesti Viszhang*, 1855. 720. szám, május 14. 3980.

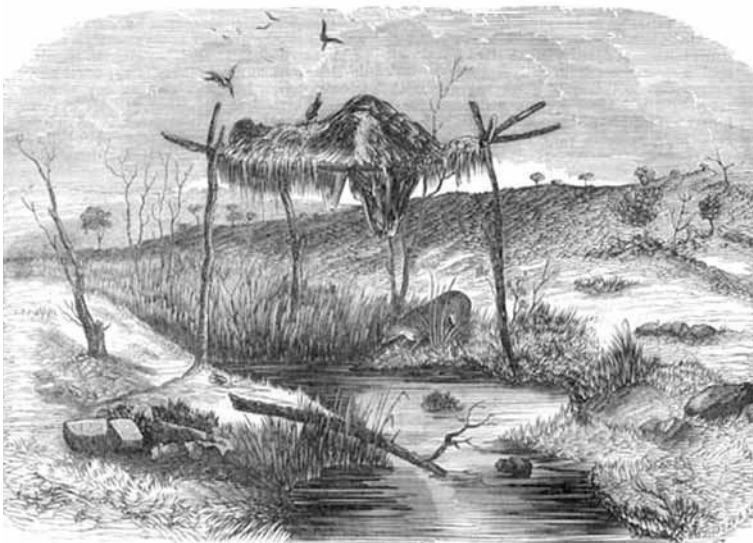
¹⁵ *Budapesti Viszhang*, 1856. 22. május 29. 184.

gyos ruházatú, mezítlábas szegény fiú került a képes lapok oldalaira (5. kép). A szegénység reális részleteit egyedülállóan tarthatjuk.¹⁶ Szokoly Viktor írt a képhez hosszú esszét, melyben arról kesereg, hogy a fényrajzi képen nem látható, hogy a modell szőke, gránitszínű a szeme, halvány-mézeskálcs-színű az arca – tehát nincsenek színek. „...s iparunk milyen ágában tehetné magát hasznossá? – Legnagyobb hajlandóságot érez magában a pálinkázásra, de e mellett kenyereket is elczipel a piacról, titkos leveleket hord, s az arczkép-festőknek jó pénzéért mintául ül” – írta Szokoly.¹⁷

A sorozat folytatásaként „dunavízfordó”, rumunyak (oláh népcsoport), juhászlegény képe került a nézők elé, majd a sorozat elhalt.

A továbbiakban más periodikumok grafikai anyagát idézem, hogy a tematikai rendszerezés teljes legyen.

Népisme-ábrázolás – külföldi vonatkozásban. Rochlitz Béla mérnök ausztráliai utazása során, a távoli kontinensen érdekes fényképeket készített, amelyek visszakérültek az óhazába, majd eljutottak *A Család Könyve* szerkesztőségéhez. Rochlitz népismertető, földirati és természetrajzi jegyzetei mellé növényeket és állatokat felvonultató tíz képét válo-

6. kép. Rochlitz Béla fényképe alapján: Temetés Ausztráliában. *Család Könyve*, 1856. 46.

5. kép. Tiedge János fényképe alapján: A pesti gamin. *Budapesti Viszhang*, 1856. 184.

gatták be az újságba, melyek fényrajzi forráson alapultak.¹⁸ A következő évben Rochlitz az *Újhollandi bennszülött emberei* című írásához három fametszet társult, két, vadászatot és egy különleges temetést ábrázoló kép.¹⁹ Az utóbbin a facölöpre helyezett holttestet fakéregbe takarták (6. kép). Rochlitz Béla 1863-ban Pestre vissza-

¹⁶ Korábban közölve: FARKAS 2005. i. m. 101.; FARKAS Zsuzsa: Népkép, 1862. Adatok A néprajzi fényképezés kezdetei hazánkban témához. *Néprajzi Értesítő*, 2007. 121.

¹⁷ *Budapesti Viszhang*, 1856. 22. május 29. 184.

¹⁸ ROCHLITZ Béla: Közlemények Ausztráliából. *Család Könyve*, 1855. 293–304.

¹⁹ ROCHLITZ Béla: Ausztráliai levél. *Család könyve*, 1856. 46–47.

7. kép. Arad város hódolati ajándéka.
Vasárnapi Újság, 1857. 233.

térve a Pesti Műegyletben állította ki Melbourne-ben készített felvételeit, sőt sztereoszkópokat is hozott magával. Az 1870-es években Pestre visszatelepedvén terve vette műveinek összegző kiadását is, de erre végül nem került sor.²⁰

A következő két témát a teljesség kedvéért a *Vasárnapi Újság* közismert illusztrációi alapján mutatjuk be.

4. Műtárgyábrázolás

Erzsébet királynénak nagyváradi látogatása alkalmával Arad város polgármestere hódolati ajándékot adott át. A Párizsban készült remekmű nyitott és zárt állapotában, a hozzátervezett asztallal együtt ábrázolva került a *Vasárnapi Újság*ba (7. kép).²¹ A szenteltvíztartó fametszetei a szöveg szerint fényképek alapján készültek. Az asztal lábainál Arad város címere azért nem látszik, mert a fényképezés idején még nem volt kész. A német gót stílusban alkotott mű 16 ezer pengőforintot ért. Ritkaságát nyitott állapota is tükrözi: az Olajfák hegye, Ostorozás és a Keresztrefeszítés jelenetei zománcművek, melyeket ametisztel és türkizzel ékesítettek, alsó részében rubinnal, igazgyöngyökkel és nyers topázzal kirakva.

5. Riportábrázolás

A riportkép fényképezési őse mozgalmas jelenetet nem, csak stabil állapotot volt képes rögzíteni. Az *Illustrated London News* 1842-ben, első számának első oldalán rajtot adott közre, mely Hermann Biow daguerrotípiája után valósult meg. Nem Hamburg város égisét, hanem csak a megsemmisülést, a romokat dokumentálta.²² A következmények valóságossága legalább annyira megrázó, mint az általában illúziókon alapuló lángok megrajzolása.²³ A történelmi eseményeket megörökítők sokszor nem a jelenetek összképét vagy „jellegzetességét” látták meg, hanem belevesztek a részletekbe.

Választott képünk, a bírói pálca átadása, Schrecker Ignác fényképe alapján a községbírói hivatal jelképes átruházásának teátrális pillanatát ragadja meg (8. kép).²⁴ Fejér megye Csór községében történt az új bíró hivatalba lépése, mint az újság írja: „pár évvel ezelőtt.” A község idős bírója, Sipos János húszévnyi munka után átadta hivatalát Mindszent napján utódjának, Halgantz Jánosnak.

²⁰ FARKAS 2005. i. m. 111. Rochlitz Béla (1824–1894) élettörténete kevésbé ismert, a szabadságharc után elmenekült az országból. Ausztráliai utazásai után egyetemi magántanárrá nevezték ki 1873-ban Pesten, angol nyelvmester volt. SZINYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. XI. Budapest, Hornyánszky, 1906. 1052.

²¹ *Vasárnapi Újság*, 4. 1857. 25. június 21. 232.

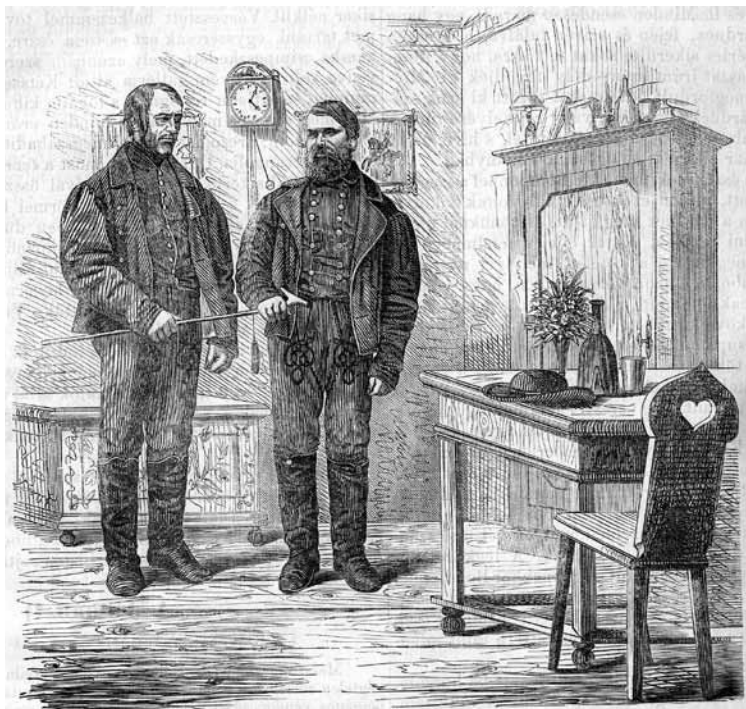
²² View of the Conflagration of the City of Hamburg. *The Illustrated London News*, 1842. 1. május 14.

²³ Mary WARNER MARIEN: *A fotográfia nagykönyve. A fényképezés kultúrtörténete*. Ford. GYÁRFÁS Vera. Budapest, Typotex, 2011. 60.

²⁴ *Vasárnapi Újság*, 1860. 37. szeptember 9. 445.

A *Hazánk s a Külföld* című lap 1864 végén indult és 1872 végéig élt szépirodalmi, ismeretterjesztő és társaséleti képes heti közlönyként.²⁵ Szerkesztő tulajdonosa Szokoly Viktor²⁶ volt, kiadója Emich Gusztáv. A borítóján ez állt: „A képeket kiténőbb művészeink rajzolják és metszi Rusz K.” Előfizetési díja egy évre 6 forint, fél évre 3 forint volt. A hirdetés 3 hasábos formában egyszeri alkalomra 5 új krajcár, amelyet a szerkesztőségbe a Dohány utca 1. szám alá kellett bérmentesítve elküldeni.

Szokoly Viktor *ars poeticája* úgy szól, hogy amikor a szavak bizonyos tárgyak leírására elégtelenek, akkor szükséges azoknak alakot adni, és az olvasó érzékei elé képként állítani. Élete során 22 önálló kötetet és számtalan cikket írt saját lapja és más újságok számára is. Maga a szerkesztő ismertette a kiváló francia grafikus, Gustave Doré művészetét a *Hazánk s a Külföld* hasábjain 1866-ban, és ez apropóul szolgált számára, hogy a fametszetekkel illusztrált magyar lapokról is beszámoljon.²⁷ A lap alapításának idején két grafikai eljárás versenyzett egymással: a litográfia és a fametszés. A rézmetszetekhez hasonlóan a litografált képeket sem lehetett a szöveggel egyszerre nyomni, egymás utáni fázisokra kellett bontani. A réz- és fametszethnél sokkal olcsóbb volt a könyomat, de a kétszeres nyomás miatt lelassult a nyomtatás időtartama. A fametszetek következetes használatában a *Vasárnapi Újság* volt az első, amelyet a *Charivari* című, rövid életű humorlap követett, de mindkettő külföldi metszvényeket alkalmazott. Következett a *Budapesti Viszhang* (sic), majd a Szabó Lajos által szerkesztett *Magyar Néplap*.²⁸ Szokoly Viktor leírása alapján megismerhetjük a készítési metódust. A rajzművész papírra rajzolta vagy festette művét, majd finomra csiszolt s fehér mázzal bevont puszpángfa lapra rajzolta át úgy, ahogy a lenyomata után a lapokban megjelent. Ezt farajznak nevezték, mely a festőtől a fametszőhöz került. A metszéshez gondosság és ügyesség szükségeltetett. A fán a fehér helyek a legfinomabb eszközökkel kivésott bemélyedések

8. kép. Shrecker Ignác fényképe alapján: A bírói pálcá átadása. *Vasárnapi Újság*, 1860. 445.

²⁵ Jellemzése: BUZINKAY Péter: A kudarcot vallott polgári lap, a *Hazánk s a Külföld*. In: SZABOLCSI Mikós: *A magyar sajtó története. 1705–1892. II/2.* Budapest, Akadémiai, 1985. 226–227.

²⁶ Szokoly Viktor (1835–1913) még joghallgatóként került a *Budapesti Viszhang*hoz, majd Vahot Imre *Napkelet* című lapjánál dolgozott. 1861–1868 között a *Bolond Miska* című humorlap főmunkatársa, több évben szerkesztője is volt. 1863–1864-ben a *Magyar Sajtó* című politikai lap rendes munkatársa, 1864-ben Balázs Sándor helyett szerkesztette a *Magyarország és Nagyvilág* című lapot. 1869-ben Tinnyére költözött, onnan irányította a *Hazánk s a Külföld* munkálatait, sőt 1867–1872 között annak melléklapját, a *Heti Posta* címmel indított orgánomot is. Közben számos regény, adomagyűjtemény mellett kiadta Mészáros Lázár életíratait, leveleit is. Bővebben lásd SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. Budapest, Hornyánszky, 1909. 1042–1043.

²⁷ sz. v. [SZOKOLY Viktor]: Doré Gusztáv és a könyv- s lapillusztrációk. *Hazánk és a Külföld*, 1866. 49. december 9. 767–769.

²⁸ *Magyar Néplap*, politikai, ismeretterjesztő, szépirodalmi képes újság. Felelős szerkesztő Szabó Lajos. Pest, 1856–1860.

voltak, a fekete vonalak és helyek a fán kidomborodtak. A metszők munka közben nagyítóüveget használtak. Az elkészült metszeteket a szöveg közé illesztették, és azzal együtt nyomtatták. A *Hazánk s a Külföld* gózsajtón nyomtatva néhány óra alatt az olvasó elé került.²⁹ A fametszetek tökéletessége a rajz és a metszés kiválóságától függött. Szokoly értékítéletében a tájképek fára rajzolásában Kelety Gusztáv volt a legjobb, őt Greguss János követte. Arcképek Marasztóni József, karikatúrák Jankó János, egyéb képek Haske metszésében voltak hazánkban a legkiválóbbak. A *Hazánk s a Külföld* metszője, Rusz Károly gyakorlott vésnök volt, aki 1857-ben a *Vasárnapi Újságtól* vonult nyugdíjba. A kiváló öreg mester tovább folytatta tevékenységét a *Hazánknál*.³⁰

Érdekes tanulságokkal szolgál a *Hazánk s a Külföld* tartalomjegyzéke, amely a *Képek és ábrák* között az alábbi csoportokat különböztette meg: 1. arcképek, 2. műtárgyak, 3. tájképek, városok, 4. régi és újabb épületek és emlékek, 5. életképek és népviseletek, 6. természetrajzi képek, 7. utazási képek, 8. vegyesek, 9. illusztrációk beszélyek- és költeményekhez, 10. karikatúrák, 11. képtalányok.

Éves statisztika a megjelent metszetekről:

1865 – 265 metszet	26 fénykép után jelzéssel	
1866 – 255	24	„
1867 – 250	18	„
1868 – 230	10	„
1869 – 150	9	„
1870 – 120	3	„
1871 – 235	5	„
1872 – 209	–	„

1864 decemberében mutatószámával indult a lap, a következő évtől már teljes terjedelmében olvasható volt. A fenti táblázat jelzi, hogy az induláskor nagy hangsúlyt fektettek a képekre. Az első év végére kiderült, hogy ez roppant költséges vállalkozás. Több mint 5000 forintot költöttek ezekre a munkálatokra. A többi magyar illusztrált lap felhasználta (ellopta) a képeket. A szerkesztőség 1865 végén felhívást tett közzé, melyben kérték a lapokat, hivatkozzanak arra, hogy tőlük származnak a metszetek.³¹

A *Hazánk s a Külföld* 1867 végén egy hirdetésben 300-400 képpel való megjelenést ígért olvasóinak.³² 1868–1869-ben csökkent a metszetek száma, 1869-ben már csak 150 grafika jelent meg, és a színvonal is visszaesett. Mindössze kilenc alkalommal jelölték, hogy a fametszet fénykép alapján készült. Ugyanekkor a *Magyarország és a Nagyvilág* című lap 300 képet adott közre, és ebből kettőnél közölték, hogy fényképi forrást használt. A *Vasárnapi Újság*ban közölt évi mintegy 150 metszet közül 1866-ban 12 alkalommal hivatkoztak a fényképi előképekre úgy, hogy a szöveges ismertetőben nem tértek ki a készítő nevére. Ez az arány az összes metszet 10%-a, hasonló, mint a *Hazánk* esetében. Ez a statisztika a korhangulatnak, illetve a képes lapok egymás közti versenyének volt köszönhető. 1872 végén a *Hazánk s a Külföld* a *Vasárnapi Újság*ba olvadt.

Minden témához két-két példát választottam a *Hazánk s a Külföld* első két évéből. Ez a kiváló periodikum csak a magyar népisme témában nem használható, ezért itt a *Vasárnapi Újság* sorozatára hívom fel a figyelmet.

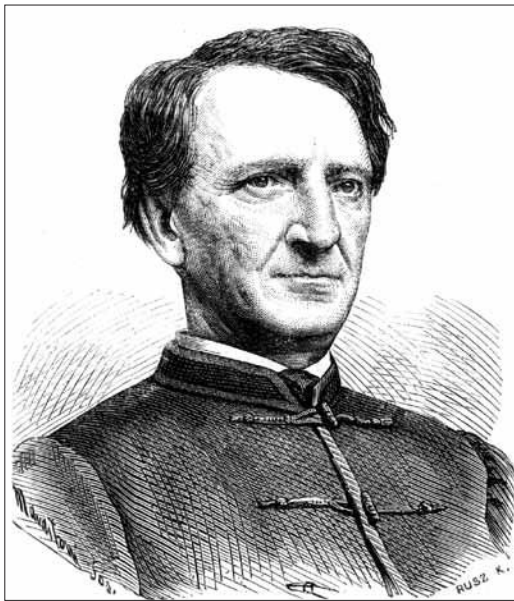
²⁹ Pontosan nem tudható, hány példányban.

³⁰ BAKI Péter: *A Vasárnapi Újság és a fotográfia (1854–1921)*. (h. n.) Magyar Fotográfiai Múzeum, 2005. (A Magyar fotográfia forrásai 2.) 10.

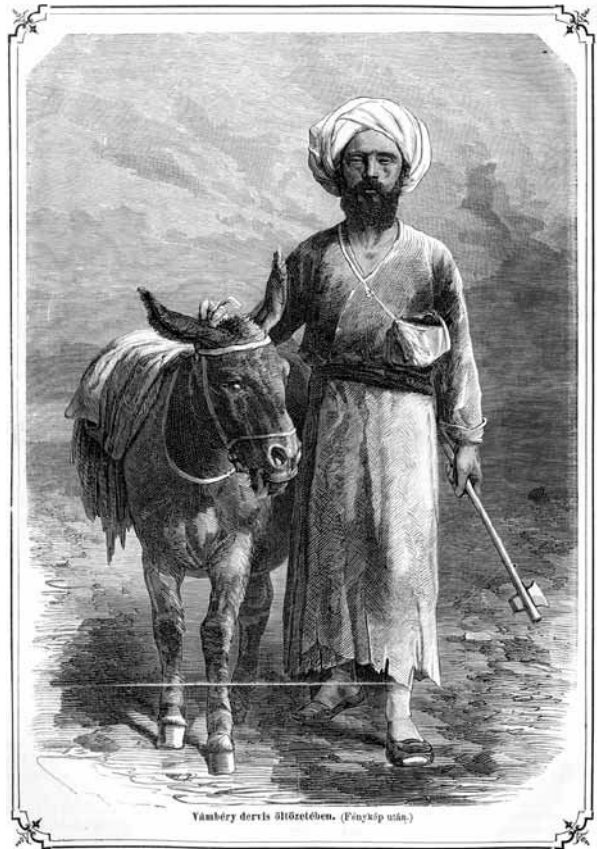
³¹ *Hazánk s a Külföld*, 1865. 46. november 12. 732.

³² *Heti Posta*, 1867. 38. december 15. 347. hirdetés.

1. A portré témáját Vámbéry Ármin teljes alakos ábrázolása nyitja, a legendás utazó dervisöltözetben látható (9. kép).³³ 1863 tavaszán török dervisnek (kolduló barát) állt, és védelmük alatt vándorolt egészen Kínáig. Vámbéry az újságban közzétett novellában arról ír, hogyan törött el Bukharában az iránytűje üvege. A képhez fűzött szerkesztői megjegyzés nem árulkozik arról, hogyan jutottak a kincshez, ki fényképezhette a portrét. A *Hazánk* szerkesztője kiemeli a portré lényegét: „Első igen sikerült képünk egész alakjában állítja elő Vámbéry dervis öltözetében és szamarával, amint Közép-Ázsiában járt-kelt. E nagyobb képen a híres utazó arcképe is meglehetősen hű.”³⁴ Vámbéry utazási élményeit összegző könyv-

10. kép. Canzi és Heller fényképe alapján: Egressy Gábor arcképe. *Hazánk s a Külföld*, 1866. 497.

9. kép. Vámbéry Ármin arcképe. *Hazánk s a Külföld*, 1865. 600.

ve 12 képpel ellátva angolul 1864-ben,³⁵ majd magyarul is megjelent.³⁶ Ennek ürügyén Vámbéry Ármin mint kolduló dervis földön ülő alakja 1864 decemberében megjelent a *Vasárnapi Újságban* is.³⁷ Ma az ismert Vámbéry-képeket (álló alak számmal, ülő alak tatár szolgájával) ismeretlen francia vándorfotográfus művének tartják, melyek egy turkesztáni karavánszerájban készültek. Egy felvétel kedvéért egy londoni műteremben dervisruhába öltözött.³⁸

Egressy Gábornak, a hírneves színésznek Canzi és Heller fényképe után megvalósult mellképét (10. kép) az újságban körülöleli egész élettörténete, összefoglalva olvashatjuk színházi szerepléseit egészen hirtelen haláláig. „... 1864-ben a színpadon guttaütés érte, minek kö-

³³ *Hazánk s a Külföld*, 1865. 38. szeptember 17. 600.

³⁴ *Hazánk s a Külföld*, 1865. 38. szeptember 17. 602.

³⁵ Arminius VÁMBÉRY: *Travels in Central Asia*. . . London, John Murray, 1864.

³⁶ *Közép-ázsiai utazás, melyet 1863-ban Teheránból a Turkman sivatagon át a Kaspi tenger keleti partján Khivába, Bokharába és Szamarkandba tett VÁMBÉRY Ármin. Pest, Athenaeum, 1865.*

³⁷ *Vasárnapi Újság*, 1864. 49. december 4. 525.

³⁸ VÁMBÉRY Ármin: *Küzdelmeim*. Lásd mek.oszk.hu/03900/03975/html, letöltve 2014. június 18.

11. kép. Borsos és Doctor: A felelős magyar minisztérium tagjainak arcképei (Andrassy, Eötvös, Horváth, Mikó).
Hazánk s a Külföld, 1867. 168.

arcképe,⁴¹ a második Torma Károlyé volt, néhány arckép a *Vasárnapi Újság*ban is feltűnt. A *Magyarország és a Nagyvilág* című képes lap 17 alkalommal közölt egy-egy lapon ötöt arcképet.⁴² A *Hazánk s a Külföld* 1867-ben a független és felelős magyar minisztérium tagjainak nyolc arcképével zárta a sorozatot (11. kép).⁴³

A „furcsa” arcok egyike Erzsébet császárnét a budai Várkertben Stuhlmüller rajzán tárja elénk.⁴⁴ Magyarázó szövege a Vegyes közlemények rovatba szorul: „Jelen képünk a fejedelmi asszonyt őskirályaink budai palotája kertjében, szokott napi sétája közben, szokott magyar öltönyében állítja elénk, a fénykép után, melyet Bécsben vétetett le magáról. Kíséretében hű new-foundlandi ebe, mely már korfui utazásakor is vele volt.” Ez azt sugallja,

12. kép. Erzsébet császárné a budai Várkertben.
Hazánk s a Külföld, 1866. 617.

³⁹ *Hazánk s a Külföld*, 1866. 32. augusztus 12. 497.

⁴⁰ Részletesen a fényképezés céljáról, menetéről, hatásáról lásd FARKAS Zsuzsa: *Embermásoló. Borsos József fényképeinek története*. Kecskemét, Magyar Fotográfiai Múzeum, 2009. 124–143.

⁴¹ Szentkirályi Mór arcképe. *Vasárnapi Újság*, 1866. 25. június 24. 297.

⁴² *Magyarország és a Nagyvilág*, 1866. 10. március 11. 149.

⁴³ *Hazánk s a Külföld*, 1867. 11. március 14. 168–169.

⁴⁴ *Hazánk s a Külföld*, 1866. 39. szeptember 30. 617.

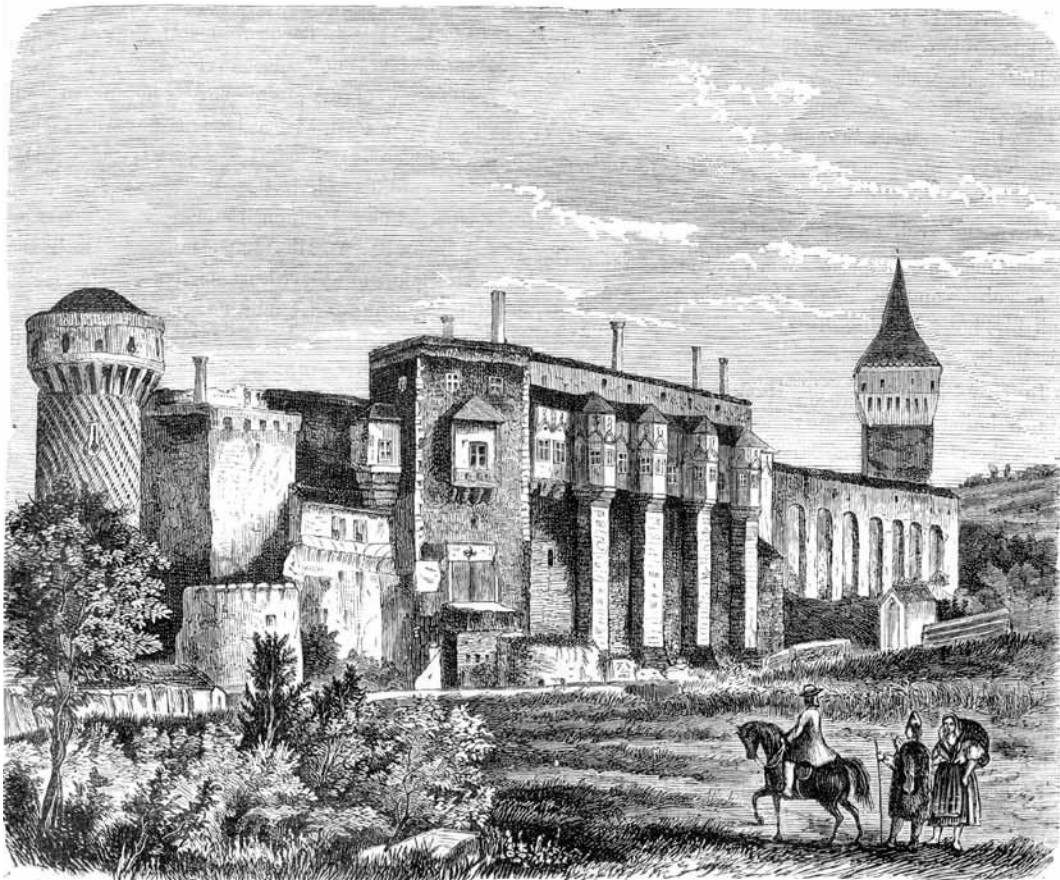
vetkeztében súlyos betegségbe esett, de ezúttal nemcsak fölgyógyult, hanem egészsége annyira helyreállt, hogy újra követhette nem szűnő vágyait, megint fölléphetett a színpadra, míg m. hó 30-án ugyancsak a színpadon »Brankovics György« előadásán, a legszenvedélyesebb jelenet közben érte utol a rögtöni halál.³⁹ A kiváló arcképet mindmáig használjuk a művész színészi nagyságának érzékeltetésére.

Barabás Miklós sorozatának pandantja a Borsos József és Doctor Albert műtermében készült országgyűlési portrék összegzése, amely a politikai kiegyezés egyik díszalbumává állt össze (Corvin album).⁴⁰ A több mint 350 vizitkártyát tartalmazó díszalbumokat valószínűleg minden képviselő megvette magának, de a széles körű nyilvánosságot a képes lapokban való folyamatos közzététel jelentette. Az első Szentkirályi Mór

hogy Erzsébet alakja fénykép alapján készült, a helyszín hozzáadása pedig a budai realitás. E kettő párosítása a képzelet szüleménye, amely a kompilálás magasiskolája (12. kép).

2. Az épületábrázolás klasszikus példája a *Vajdahunyad vára leégése után* című grafika, fénykép után rajzolta Blumberg.⁴⁵ Egy Havasi nevű szerző ismertette az *Erdélyi képek* ötödik részeként az akkori állapotokat (13. kép). A tűzvész 1855. október 30-án dült, a műemlékeket fenntartó császári-királyi központi bizottmány nem utalt ki pénzt a helyreállításra. A szerző szerint a Hunyad megyében élő nemesség segítette fedél alá az egyes romos épületrészeket. „...ott áll a rom; az őrtornyok, bástyák, erődök, és erkélyek tarka vegyülete jelzi az átélt kort. Képünk közepén látható egy lapon, fölébe rászállt a kétfejű sas, előtte a hidat rég lerontották, nehogy valaki alatt összeessék; gondoskodás dicséretet érdemel, csak a hídnak jóslatokkal beírt oszlopai állnak komoran, a Zalasd hajjait bosszantva.”⁴⁶

A *magyar korona-kápolna Ó-Orsovánál* című grafika (fénykép után Stuhlmüller)⁴⁷ Reményi Károly *Kirándulás az Al-Dunán* című utazási leírása egyik illusztrációja (14. kép). Ebben a kápolnában találták meg 1853-ban a koronát, Ó- és Új-Orsova között a Cserna-völgyön túl.

13. kép. Vajdahunyad vára a leégése után. *Hazánk s a Külföld*, 1866. 537.

⁴⁵ *Hazánk s a Külföld*, 1866. 34. augusztus 26. 537.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ *Hazánk s a Külföld*, 1866. 40. október 7. 632.

14. kép. A magyar korona-kápolna Orsovánál.
Hazánk s a Külföld, 1866. 632.

3. A népisme-ábrázolás – magyar vonatkozásban témájában 1860-ig a *Vasárnapi Újság*-ban *Népviseleink* címmel összesen huszonegy metszetet közöltek, majd elindítottak egy hazai népviseleti sorozatot, amely általában évi tizenkét metszetről állt.⁴⁸ E sorozat keretében 1864-ben már olyan képek jelentek meg, amelyeket fényképek alapján metszettek, például a mohácsi viseletről. Ez a metszet a sorozat XXXVIII. darabja volt, három fiatal látható rajta, sokác és bunyevác lányok között egy magyar legény áll. A *Képek a hazai népeletről* sorozat 1865-ben LV számozott példánnyal ért véget.⁴⁹ A teljes sorozat közzismert, de gyakorlatilag fel dolgozatlan.

Népisme-ábrázolás – külföldi vonatkozásban: a bukaresti népviseletet Szathmáry Papp Károly kolozsvári születésű festő-fényképész képe után rajzolta Lüders (15. kép).⁵⁰ A romániai néposztályokat szövegesen Koós Ferenc református lelkész, újságszerkesztő jellemezte. A kép magyarázata szerint a hosszú kabátos férfi és az ülő nő „oltott tej-árusok”, akik tavasztól őszig a juhok tejét hordták be a városba. A harmadik ábrázolt alak az ecetárus, a gyárosok fiatal fiúkkal hordatták szét az ecetet, melynek árából százalékot kaptak.

Az országúttól 200 lépésnyire álló kápolnát egy jámbor határőrvidéki katona bárkinek szívesen megmutatta.

Az európai városképek mellett szinte soha nem találunk utalást a forrásokra, a magyar nevezetességek mellett pedig gyakran: például Menzel Lajos, Knebel Ferenc, Pribék Antal, Lengyel Samu, Gondy és Egey fényképészek munkájára utaltak.

15. kép. Szathmáry Pap Károly fényképe alapján:
Bukaresti népviselet.
Hazánk s a Külföld, 1866. 297.

⁴⁸ *Vasárnapi Újság*, 11. 1864. 7. február 14. 68.

⁴⁹ Erről bővebben lásd FARKAS 2007. i. m. 107–126.

⁵⁰ *Hazánk s a Külföld*, 1865. 19. május 7. 297–298.

A másik fametszet ausztráliai vadembereket mutat be.⁵¹ Dr. Kempf József⁵² magyar gyűjtő Jókai Mórnak küldte el azoknak az ausztráliai „vadembereknek” a felvételeit, akiket jól ismert (16. kép). Jókai szívességéből közölhette a *Hazánk s a Külföld* a különleges műveket, melyeken tetovált férfit és nőt ismerhetett meg a nagyközönség: „...nem minden emberfajta ily ocsmány, mint az itt közlött” – írta az újság. Dr. Kempf tervezett kötete *Az első magyarok Queenslandban* címmel rendszerezte volna a gyűjtés eredményét, de kiadásáról nincs adat.

16. kép. Ausztráliai vademberek. *Hazánk s a Külföld*, 1866. 822.

4. Műtárgyábrázolás: A reprodukciók átalakították látásmódunkat, „szemünk a festmények, szobrok azon részletei iránt lett érzékeny, amelyeket a fénykép derít fel igazán” – állapította meg Edgar Wind.⁵³ A Nemzeti Múzeum festményeinek felvonultatása egy képes lapban fontos esemény volt, hiszen egész sorozattá fejlődött.⁵⁴ A szerkesztő fő célja az volt, hogy a műkincseket a nagyközönség elé tárja, hiszen a múzeumba ellátogatva is szükséges a kellő útmutatás. A fényképeket Liczkó János vette fel, majd fára metszve részletes elemzéssel és leírással együtt jelent meg az újságban.⁵⁵ Egyfajta kalauznak minősülő sorozat közölte Markó Károly tájképét és Josef Danhauser *A lovag utolsó hívei* című festményét.⁵⁶ Zichy Mihály *A kesergő anya* című művét Blumberg metszette.⁵⁷ 1865 elején Szokoly Viktor szokatlan nyíltsággal beszélt a nehézségekről, amikor leírta, hogy ezzel az eljárással nem lehet a festmények értéke alapján választani. Ez pontosan azt jelentette, hogy a színezés különleges hatása miatt a képek egy része közölhetetlen, míg a rajzos kompozíciók jobban érvényesülnek.⁵⁸ Than Mór *Pekri és Nyári elfogatása* című képét Marasztóni Antal metszette,⁵⁹ Ligeti Antal *Palermo vidéke* című olajképét pedig Kelety Gusztáv.⁶⁰ Székely Bertalan *II. Lajos holttestének megtalálását* ábrázoló híres festménye a VI. volt a sorban. A teljes alkotógárda felsorakozik a kép aláírásában: Székely Bertalan képét Liczkó fényképezte, Blumberg rajzolta, a metsző neve pedig magán a grafikán jobbra olvasható: Ruzs K. Pesten.⁶¹ Barabás Miklós *Hátszegvidéki oláhok* című képe volt a műkincsek sorozat VII. darabja, amelyet ma *Vásárra induló román család* (1843–1844) címmel tartunk nyilván.⁶² Molnár József *Ábrahám kiköltözése*⁶³ című képe után a Markó-tanít-

⁵¹ *Hazánk s a Külföld*, 1865. 51. december. 23. 822.

⁵² Dr. Kempf József (1820–?) több cikket írt a *Vasárnapi Újság* számára is. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. VI. Budapest, Hornyánszky, 1897. 1466–1467.

⁵³ Edgar WIND: *Művészet és anarchia*. Ford. TURAI Hedvig. Budapest, Corvina, 1990. 68.

⁵⁴ FARKAS Zsuzsa–PAPP Júlia: *A műtárgyfényképezés kezdetei Magyarországon 1840–1885*. Budapest, Magyar Fotográfiai Múzeum, 2007. (A magyar fotográfia forrásai, 4.) 18–19.

⁵⁵ *Hazánk s a Külföld*, 1865. 27. július 2. 425., 48. november 26. 757.

⁵⁶ III. kép: *Hazánk s a Külföld*, 1865. 11. március 12. 168.

⁵⁷ II. kép: *Hazánk s a Külföld*, 1865. 3. január 15. 40.

⁵⁸ *Hazánk s a Külföld*, 1865. 10. március 5. 168.

⁵⁹ VI. kép: *Hazánk s a Külföld*, 1865. 16. április 16. 247.

⁶⁰ V. kép: *Hazánk s a Külföld*, 1865. 26. június 25. 409.

⁶¹ IV. kép: *Hazánk s a Külföld*, 1865. 11. március 12. 168.

⁶² *Hazánk s a Külföld*, 1865. 30. július 25. 468.

⁶³ *Hazánk s a Külföld*, 1865. 48. november 26. 757.

vány Szilassy Béla *Tájképe* következett.⁶⁴ Barabás Miklós képe, a *100 éves Pólyáné* portréja zárta a sort 1866 elején. Így végül összesen 12 képet ismerhetett meg behatóan a nagyérdemű közönség, aminek hatása felbecsülhetetlen volt.⁶⁵

Vörösmarty Mihály szobrát Székesfehérvárott Pribék Antal fényképe után rajzolta Haske.⁶⁶ A gróf Zichy Jenő indítványozta emlékművet báró Vay Miklós alkotta meg. Felállítása után leleplezési ünnepséget tartottak, majd utóbb táncvigalmat rendeztek, hogy a szobrot körülvevő kertrácsozat is megépülhessen (17. kép).

5. A riportábrázolás. A pillanatnyi (Momentfotografie) fényképezésre az 1860-as évek közepén sem volt lehetőség, csak viszonylag nyugodt helyzetek megörökítésére vállalkozhattak. A riportkép őse beállított, de nem mozgó esemény bemutatása lehetett.

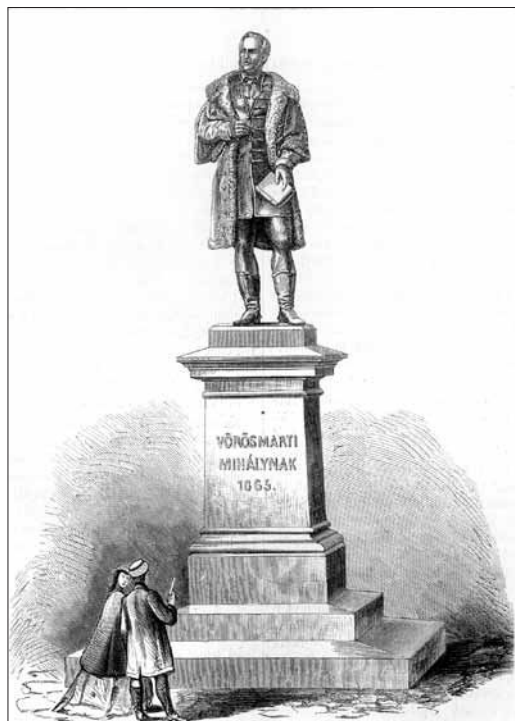
18. kép. A pécsi mecset előtere. *Hazánk s a Külföld*, 1866. 329.

⁶⁴ *Hazánk s a Külföld*, 1866. 8. február 25. 121.

⁶⁵ *Hazánk s a Külföld*, 1866. 27. július 2. 425.

⁶⁶ *Hazánk s a Külföld*, 1866. 18. május 16. 281.

⁶⁷ *Hazánk s a Külföld*, 1866. 21. május 27. 329.

17. kép. Pribék Antal fényképe alapján: Vörösmarty Mihály szobra. *Hazánk s a Külföld*, 1866. 281.

A pécsi mecset-templom (fénykép után rajzolta Blumberg) képén a város egyik fontos épülete a mindennapi élet jelenetével egészül ki: három árus ül asztala mellett, oldalt beszélgető emberek állnak. A balra látható kedves mozzanat: egy férfi kalapját levéve üdvözlő egy nőt a gyermekével (18. kép).⁶⁷

A balatonfüredi új tó fürdő (Lengyel Samu fényképe után) képe a hideg fürdőt ábrázolja az új sétányról tekintve, háttérben a somogyi partokkal (19. kép). Beállított jelenettel egészül ki: csónakázó, beszélgető, sétáló, udvarló alakokkal.

A tájkép mint új műfaj megjelenése a lapokban valószínűleg önálló problémakört eredményezhetne. 1866-ban a tájképek között harminc ábrázolást találunk, de egyik

19. kép. Lengyel Samu fényképe alapján: Balatonfüred. *Hazánk s a Külföld*, 1866. 568.

alatt sem jelzik, hogy fénykép alapján keletkezett, és a szövegben sem történik utalás erre. Bizonyos képekről mégis tudjuk ezt. Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* hat kötetét 1868–1873 között adta ki, 356 fametszettel. 2012-ben a Magyar Nemzeti Múzeumban Orbán Balázs és Mezei József által készített eredeti felvételekből és azok mai parafrázisaiból nyílt kiállítás.⁶⁸ Ezek egyike a *Hazánkban* is megjelent, Orbán Balázs *A Gyilkos-tó* című fényképét Lüders metszette.⁶⁹ Ennek alapján tisztán láthatjuk a munkamódszert, hiszen Orbán maga tollal belerajzolt felvételeibe, illetve beleírta a grafikus számára küldött instrukciókat.

A felvonultatott képeket készítésük módja köti össze, most faktumokként sorakoznak egymás után. A további kutatás legalább két irányban haladhat. Az első kísérlet során egymás mellé tehetnénk a forrást: a fényképet, és a kész művet: a fametszetet. Számos esetben apró részletekkel tették érdekesebbé, művészebbé, a régi hagyományokhoz hasonlóvá a sokszorosított grafikákat. Kiegészítések, belerajzolások, egyes foltok megerősítései is előfordulnak. A Budapesti Történeti Múzeum által *Az Ország Tükre – A képes sajtó Magyarországon 1780–1880* című kiállításához kapcsolódó, 2012. december 6–7-én rendezett konferencián ebben az irányban haladtam, amikor bemutattam három fametszetet és azok forrásait.⁷⁰ A korabeli értékelések szerint a fényrajzi kép művészi értékét az gyengítette, hogy nem volt képes a festészet évszázados szabályainak megfelelően hangsúlyokat alakítani a kompozícióban. Bizonyos elemek háttérbe szorítása, a mellékes hatások alárendelése, míg mások erősítése klasszikus festészeti feladat.

⁶⁸ „Megismételt pillanat” – Fekete Zsolt fotográfiai Orbán Balázs és Veress Ferenc nyomában. Magyar Nemzeti Múzeum, 2012. július 11.–2012. szeptember 23.

⁶⁹ *Hazánk s a Külföld*, 1865. 4. január 22. 56.

⁷⁰ FARKAS ZSUZSA: „Rés a pajzson.” *A Ferenc József-csatorna ábrázolásának forrásai*. (Tanulmányok Budapest Múltjából, megjelenés előtt.)

A fényrajz nem bírta a kiválasztás és hangsúlyozás festészeti szempontú alkalmazásával, mert minden rész egyenlő fontosságú és hatású volt.⁷¹ A grafika műfaja ezen a szemponton igen egyszerűen túllépett, elfogadta azt. A konkrét összehasonlítás konklúziója a technikai problémákra mutatott rá: a korabeli fényképezési anyagok miatt igen korlátozottak voltak a lehetőségek. Bizonyos dolgok, például a víz tükre kevésbé volt megragadható. Az életlenség, a homályosság fényképezési problémáját a grafikusok általában a maguk erőltetett vonalaival korrigálták.

Más szempontú megközelítéssel is lehetne a 19. századi képi mutációkról beszélni. Három jól megválasztott mű alkalmat teremthetne a demonstrációra. Egy 19. század eleji sokszorosított grafika képviselné a hagyományt, amely az ábrázolási toposzt rögzíti. A második mű az általam összegyűjtött (vagy további) átmeneti grafikákból kerülne ki, ezek képviselik a fényképezett forrás alkalmazását. A 19. század utolsó harmadából pedig bármelyik témából felmutatható egy-egy kvalitásos külföldi vagy magyar fénykép. Ez lehet művész, fényképész mester, iparos vagy amatőr munkája is. A gépek művészi használata reális forrásokat teremtett, majd kiderült a technikai előrehaladás nyomán, hogy a források maguk a művek. „A dolog helyett annak árnyékával kell beérnünk, mígnem csupa árnyék vesz körül bennünket s már nemcsak képzeljük azt, hogy a dolgokat árnyékuk kedvéért hozzák létre, hanem ez is történik” – állapította meg az elgépiesedésről Edgar Wind.⁷²

Zsuzsa Farkas

On Photograph-Based Prints. Facts and Figures on Woodcuts Made on the Basis of Photographs

In this essay I examine prints that were based on photographs. The survey of such works done between 1839 and 1885 drew heavily on the inscriptions and the explanatory texts that accompanied them. Prints of this kind that were printed in Hungarian periodicals currently number 240. Of these, I have selected examples both from the 1850s and the 1860s. The first group is comprised of exceptional works provided by the periodical entitled *Budapesti Viszhang* [sic] (Echo of Budapest, published between 1852 and 1857). It includes subjects such as portraits, buildings, and ethnography (Hungarian and general). The series was complemented with illustrations dating from the 1850s from the well-known, highly-esteemed journal *Vasárnapi Ujság* (Sunday Paper, misspelled with a short 'U', published between 1854 and 1921), which included images of artworks and images accompanying news reports. Of the relevant works of the 1860s, I have chosen images with similar subjects from the wealth of visual material of the first two years of the paper entitled *Hazánk s a Külföld* (Our Homeland and Foreign Lands). I have compiled an approximate chart of the number of illustrations published yearly in this periodical. These illustrations numbered around 250-300, but only some were marked as having been based on photographs. In 1865 there were 26 such prints, the highest number in any single year. As in Hungary there were no means of directly publishing photographs until 1885, it became customary to transfer them to stone or wood. As these prints are not always marked as having been made on the basis of a photograph, their number will grow as more old photographs become known.

⁷¹ Így vélekedett például a pécsi gimnázium tanára is: HORVÁTH Zsigmond: Daguerre fényképe. In: *A pécsi kath. főgymnásium programja 1852/53-iki tanévre*. Pécsset, 1853. 4–5.

⁷² WIND 1990. i. m. 70.